

atlasz (MNyA., RMNyA.) lapjainak (1023., 541.) együttes szemlélése nyomán táru fel a *hetes* ('néhány hétnyi idős <kismalac>') címszó alatt.

a) A nyelvterület közepén a változatok nélküli *hetes* uralkodik, átnyúlva a Dunántúl közepére és a Drávától északra húzódó sávra. Ezek a főtömb magjában megőrzött (primer) formák is lehetnek, a periféria irányába haladva azonban egyre nő a regresszióval visszanyert (szekunder) alakok előfordulásának valószínűsége.

b) A peremeken ütközőövezetek alakultak ki: a *hetis* elszigetelődő, lefűződő darabjait láthatjuk egy déli, elnyúló sávban Baranyától Csongrád megyéig, továbbá a romániai magyar nyelvterület északnyugati és a szlovákiai nyelvterület keleti részén. (A csángó nyelvátlasz néhány moldvai kutatóponton is jegyzi.) A *hetis* legmasszívabb tömbje a Nyugat-Dunántúl, Kisalföld, nyugati palóc terület egybefüggő zónájában szemlélhető.

c) A *hetis* legnagyobb tömbje Erdélyben található, mezőségi központtal. Itt a korábbi *hetis* (< *hetisü*) erős labializációs tendenciának volt kitéve. A Székelyföld keleti fele kimaradt ebből a hullámból, ott az *e*-ző megoldások a jellemzőek. Kisebb foltok láthatók még a Dél-Dunántúlon, a Dunakanyartól északra és keletre, valamint a keleti palócban.

d) Sok helyen kettős, hármas együttállásokat látunk. Ezek lehetnek megőrzött régiségek vagy az ütközőzónában kialakult innovációk. A Dunakanyartól északra és keletre a *hetis*-ből *hetős* ~ *hetős* lett, de él a *hetes* is. A labiális kötőhangzós alakok sajátos tömbösödése ómagyarra visszanyúló nyelvjáráscsoportot sejtet.

e) További vizsgálatot érdemelnek a nyelvjárásszigetek, de ez már külön dolgozat tárgya lehet.

5. Visszatérve röviden a *Hetés* tájnévre: személynévi eredete igen valószínű; pályafutását a névtörténeti adatok tanúsága szerint *Hetes*-ként kezdte, de közel volt ahhoz a nagy nyugati tömbhöz, ahol már a korai ómagyarban is a *hetis* lehetett a főváltozat (legalábbis bizonyos speciális jelentésekben). A név újkori népnyelvi *Hetis* ejtése lehet ennek a nyelvjárásközi hatásnak az eredménye, de lehet akár szabályos belső fejlődés is, melynek során *e* > *ë* > *i* záródás történt. Mivel a helyi nyelvjárásban az *é*-k szóvégen és relatív tövekben rendszerszerűen *i*-re váltanak (pl. *keritis*, *melli*, *temettik*), a *Hetés* alak megszilárdulását hiperkorrekció is segíthette, amivel akár már a középmagyar kor elején számolhatunk. A túlhelyesbítés először inkább a hivatali írásbeliségben tűnhetett fel, a szóbeliséget csak később érintette.

JUHÁSZ DEZSŐ

EGY LEHETSÉGES NÉVTANI VIZSGÁLAT VÁZLATA

Nem újság annak a felvetése, hogy a névadás indítékaiban a nyelvtörténet különböző korszakaiban az adott korra jellemző sajátosságok ismerhetők fel. Ez a tény érvényes a személynévadásban ugyanúgy, mint a földrajzi nevek adásában. A névadást ugyanis több tényező befolyásolja: egyebek között a természeti környezet (a földrajzi nevek esetében – ennek időbeli vonatkozásai más dimenziókban keresendők), a társadalmi, gazdasági körülmények (a földrajzi nevek és a személynévek körében egyaránt), az analógia (talán inkább a földrajzi nevekben) és a névdívat (a személynévekre jellemzően). Az analógia szerepe abban mutatkozik meg, hogy a névadási tendenciák egyes típusainak az érvénye-

sülési időhatárait befolyásolja. Ez azt jelenti, hogy például bizonyos földrajzinév-adási típusok a (nyelv)történet bizonyos korszakaira jellemzőek, a pontos időhatárok azonban nem határozhatóak meg, mert a típus jellemző kora után is adhatott a közösség a típusba sorolható nevet. Ezzel a megszorítással beszélhetünk az *-i* képzős, a templom védőszentjéről adott vagy más szempontot tükröző településnevek csoportjának keletkezési idejéről.

A személynévek és a földrajzi nevek egyik összekapcsolódási pontját a birtoklást tükröző településnevek példázzák. Az ilyen helynevek morfológiai felépítésében bekövetkezett változások hátterében bizonyára a társadalmi-gazdasági viszonyok változását, és ennek következtében a birtoklás tényének minél explicitebb kifejezési szándékát kell keresnünk: a fejlődés vonala a jelöletlen (puszta személynév) → a morfológiailag jelölt (*-i* birtokjel > névképző) → a szintaktikailag jelölt (a *-háza*, *-laka*, *-szállása*, *-ülése* összetélteli utótagú) nevek típusa felé halad.

A fejlődési sor elején álló puszta személynévi eredetű településneveket a steppei nomád-félnomád életmódra visszavezethető, a honfoglalás ideje után a Kárpát-medencében magyar helynévadási típusként tartjuk számon, és így tanítjuk az egyetemi oktatásban. Ez minden esetben azt jelenti, hogy a nevet viselő személy népi, nyelvi hovatartozásától és a személynév etimológiájától függetlenül a helynévadó közösség mindenkor magyar. Ez a megjegyzés arra utal, hogy a birtokos esetleg nem magyar, de magyar ember is viselhet idegen nevet. Az utóbbi lehetőség hátterében a névdivat, a névadási presztízs kérdése állhat. Feltevésem, hogy ennek a névanyagnak az új szempontú vizsgálata a honfoglalást követő egy-két évszázad szociológiai, szociolingvisztikai kutatásához szolgálhat adalékokkal.

A gondolatmenet kiindulópontja az a megfontolás, hogy az a személy, akinek a nevét a település a (magyar) névadó közösségtől kapta, a terület tulajdonosa volt. Ha tehát összegyűjtjük azokat a településneveket, amelyek puszta személynévi eredetűek, akkor egy olyan személynévlistát kapunk, amely a honfoglalást követő egy-két évszázad birtokosainak a névsorát tartalmazza. A nyelvterület különböző részein felbukkanó azonos nevek vagy ugyanannak a személynek más-más területen található birtokaira, vagy a névdivatjának az erőteljes érvényesülésére utalhatnak. Ennek a tisztázása további (elsősorban nem névtani) kutatások feladata lehet. Ha ezeknek a neveknek az eredetét vizsgáljuk meg, akkor a személynévadó népi, nyelvi irányultságáról kapunk képet. Az irányultság oka lehet a származás, de lehet csupán annak a közösségnek a magasabb presztízse, amelynek a névkincséből a választott név való.

A feladat tehát egészen egyszerűnek látszik. Kérdés, hogy a kutatás megvalósításának milyen lehetősége – alkalomadtán milyen tanulságai vannak.

A 2002/2003-as tanév őszi szemeszterében a Nyelvtörténet II. (Morfológia, szófajtan, jelentéstan) szemináriumom hallgatóinak azt a feladatot adtam, hogy a FNESz.⁴ 100–100 oldalának a puszta személynévi eredetű településneveit cédulázzák ki első előfordulásukra és a nevek etimológiájára vonatkozóan, és az eredetbéli kategóriák alapján készítsenek statisztikát. A cédulázásban részt vett Bártfai Beáta, Grácsi Tekla Etelka, Haiser Adél, Marosvölgyi Gábor, Streli Zita Ágnes és Varga Zoltán. A munka során felmerült problémáikat rendszeresen megbeszéltük, így már kezdettől felszínre kerültek olyan kérdések, amilyenekkel egy ilyen jellegű kutatás során számolni kell, illetőleg a kiindulási alapul vett szótár sajátosságai felvetnek. A puszta személynévi eredetű telepü-

lésnevek adásának általános időbeli jellemzője mellett előfordulnak olyan névadatok, amelyek az Anjou-korból, esetleg a Zsigmond-korból valók. Hogy itt valóban a vizsgálódás korából (tehát az Árpád-kor elejéről) való névadattal állunk-e szemben, és csupán az okleveles említés kései, vagy analogikus névadásról van-e szó, az további kutatás során esetleg kideríthető. Problematikus lehet ebből a szempontból pl. *Ebeck* neve, amelynek az első előfordulása 1323-ból adatolható (AnjouOkm. 2: 81). Magyar személynévként a FNESz.⁴ 1244-ből idézi. — *Edeles* (1332–7: GYÖRFFY I: 505) nevének személynévi megfelelőjét 1404-ből adatolja a szótár.

Nem sikerült egységes eljárást kialakítani a több vidéken előforduló, és ezért megkülönböztető jelzővel előforduló azonos nevek cédulázását illetően, hiszen csak a szótár egy részét tekinthettük át. A cédulázók némelyike csupán utal a szótár más részében található etimológiára (*Egerfarmos* l. *Farmos*; *Egerszólát* l. *Szólát* stb.). Legtöbbjük azonban az utalások alatt található etimológiáknak is utánanézték. A cédulákra felkerültek az olyan puszta személynévből lett településnevek, amelyek nem önálló címszók, hanem egy másik név magyarázata során kerültek be a szótárba, mint pl. *Kaplár* a *Csaplári-erdő* címszóból. Ebből az következik, hogy a 47–747. oldalig tartó anyag (közbül a 601–700. oldal anyaga hiányzik, mivel egy hallgató kimaradt a félév során) az etimológiákat tekintve nem teljes, ugyanakkor olyan névanyag is fel lett véve, ami túlmutat az *A–Kiskapus* közé eső betűrend szerinti nyelvi anyagon.

Bár a forrásként felhasznált munka etimológiai szótár, olykor mégis gondot jelentett az etimológiák meghatározása. Problematikus a helyzet, amikor a szótár nem adja meg a személynév eredetét, mint pl. *Kide* és *Kecső* esetében. Máskor a személynévi vonatkozás mintegy az ötlet szintjén jelenik meg. A Nógrád megyei *Bokor* (1275/1270: ÁÚO. 11: 546) település nevével kapcsolatban ez áll: „A szn.-ként is alkalmazott *bokor* ‘cserje’ fn-ből”.

Az összegyűjtött anyaggal kapcsolatban több feladat elvégzése szükséges. Ahogy a közszavak esetében megkülönböztetünk idegen és meghonosodott elemeket, a különbségtétel a nevek kapcsán is megteendő. A cédulázók számára ez olykor gondot okozott. Például ahogy a török eredetű *Aba* magyar képzővel ellátott *Abád* származéka magyar névnek számít, ennek mintájára a *Pósa* (vö. *Egregypósa*) a latin *Paulus*-ra visszavezethető magyar névként tekintendő. Vagyis a szükséges ellenőrzés során az egyes nevek eredetbeli kategóriáin túl a magyar nyelvben bekövetkezett változásaira (hangalaki, morfológiai beilleszkedésére) is figyelemmel kell lenni.

A jelenleg ellenőrizetlen és egyenetlen anyag alapján is mutatkoznak érdekes mennyiségi jellemzők. A hozzávetőleg 800 névadatnak közel 30–30%-a magyar, illetőleg szláv eredetű személynév. 10–10% körül vannak a német és a török eredetű nevek, a maradék eredete bizonytalan, illetőleg vitatott. A teljes névanyag módszeres és kritikus vizsgálata a történeti szociolingvisztika és a történettudomány számára is értékes tanulságokkal szolgálhat.

ZELLIGER ERZSÉBET